

TÜRK YURDU

ARALIK 1999-OCAK 2000 CİLT 19-20 / SAYI 148-149 - FİYATI 4.000.000

A. Turan ALKAN
Bahri ATA
Çetin AYKURT
Yunus BALCI
Nejdet BİLGİ
Ali BİRİNCİ
S. Hayri BOLAY
Sipahi ÇATALTEPE
Mustafa ÇUFALI
Ömer DEMİREL
Galip EKEN
Sadettin ELİBOL
Sadık ERDAŞ
A. Rıza ERDEM
İsmail GÖRKEM
Osman GÜMÜŞCÜ
Nevin G. ERGAN
Nuri GÜRGÜR
Özbay GÜVEN
Ercan HAYTOĞLU
Ekmelettin İHSANOĞLU
Osman KAFADAR
Esin KAHYA
Haşim KARPUZ

M. Hulusi LEKESİZ
Adnan MAHİROĞULLARI
A. Yaşar OCAK
İlber ORTAYLI
Mehmet ÖZ
Nazmi ÖZALP
Selahattin ÖZÇELİK
M. Çağatay ÖZDEMİR
M. Niyazi ÖZDEMİR
Yılmaz ÖZTUNA
Hakan POYRAZ
Mustafa SAFRAN
Serdar SAĞLAM
Seyfettin SAĞLAM
Bayram SAKALLI
Mehmet SARITAŞ
A. İbrahim SAVAŞ
A. Güner SAYAR
Necmeddin SEFERCİOĞLU
Ayten SEZER
İbrahim ŞAHİN
İbrahim ŞİRİN
Ali TEKİNCİ
Ahmet TOKSOY

700. YILINDA OSMANLI

Ahmet KARTAL
Mustafa KESKİN
M. Derviş KILINÇKAYA
M. Akif KİREÇCİ
A. Mehmet KOCAOĞLU
Yunus KOÇ
Bayram KODAMAN
Nevzat KÖSOĞLU
Ercüment KURAN
Cemal KURNAZ
Şefika KURNAZ

A. Yağmur TUNALI
Hüseyin TUNCER
İsmail YAKIT
Nesimi YAZICI
Bahaeddin YEDİYILDIZ
Sefa YÜCE
Hasan YÜKSEL
Yunus ZEYREK
A. Nezihi TURAN
Fahri UNAN
M. Ali ÜNAL

TÜRK YURDU

Türk Ocakları Merkez Hey'eti'nin Aylık Yayın
Organıdır.

Sahibi

Türk Ocakları Merkez Hey'eti Adına
Nuri GÜRGÜR

Genel Yayın Müdürü

Prof. Dr. Necmettin SEFERCİOĞLU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Osman ÇAKIR

Türk Yurdu hakemli dergidir. Bilimsel makaleler en az iki alan uzmanının onayı alındıktan sonra neşredilmektedir.

Büro: Yaşar GİRGİN

İdare Yeri

Sezenler Sokağı 4/12 Sıhhiye-ANKARA
Tel-Belgegeçer: 229 69 74

Yıllık Ferdî Abone : 7.000.000 TL.
Yıllık Kurum Abonesi : 25.000.000 TL.

Yazışma Adresi

P.K. 429 Kızılay-ANKARA
<http://members.xoom.com/TURKYURDU>
e-mail: turkyurdu@xoommail.com
e-mail : turky@superonline.com

Yurtdışı Abone

Avrupa Ülkeleri için: 100 DM
Diğer Ülkeler için: 60 Dolar
Abone Ücreti: "Türk Yurdu 257311 numaralı
posta çeki" hesabına,
yurtdışı havaleler için de T.C. Ziraat
Bankası Kızılay-ANKARA şubesi 217442
numaralı banka hesabına yatırılarak,
P.K. 429 Kızılay-ANKARA adresine bilgi verilir.

Yayınlanan yazıların muhtevasına ait
sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanacak
yazılar üzerinde yazardan müsaade alınarak
gerekli düzeltmeler yapılabilir. Gönderilen
yazılar yayınlansın yayınlanmasın
iade edilmez.

Dizgi - Tasarım

Selma DEMİRCİ

Kapak:

İsmet KETEN

7. Devre, cilt 19-20 (51-52)
Sayı: 148-149 (509-510)

Baskı

EVREN YAYINCILIK A.Ş.
Tel: 484 05 05-Ankara

İÇİNDEKİLER

M. Çağatay ÖZDEMİR	3	Türk Yurdu'ndan
Nuri GÜRGÜR	4	Yeni Yüzyılda Türkiye'nin Vizyonu
Nevzat KÖSOĞLU	6	Kurucu Güç ve Osmanlı Mucizesi
A. Yaşar OCAK	10	Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm
A. Turan ALKAN	14	Osmanlı'dan Korkma, Geç Kalmaktan Kork!
A. Güner SAYAR	17	Dünden Bugüne Osmanlı İktisat Düşüncesi'nin Temel Unsurlarına Bir Bakış
M. Niyazi ÖZDEMİR	20	Osmanlı Devlet ve Medeniyetinin Temellerine Genel Bakış
Ali TEKİNCİ	24	Ahmet Akgündüz ve Tarih İlminde Ahlâk Meselesi
Ekmelettin İHSANOĞLU	27	Osmanlı'da Bilim Faaliyetleri
Ercüment KURAN	37	Osmanlı Türklerinin Batı'ya Algılamaları (1839'a Kadar)
Esin KAHYA	40	Batılılaşma Hareketleri Çerçevesinde Osmanlılarda Bilimsel Yapılanmanın Kısa Bir Değerlendirilmesi
Mehmet ÖZ	47	Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Büyüme Sürecine Dair
Bayram SAKALLI	50	Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Yıllarında Şeyh Edebali
Sipahi ÇATALTEPE	57	Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketlerine Askerî Açından Bir Bakış
M. Akif KİREÇCİ	61	Mehmet Ali Paşa Döneminde (1805- 1848) Mısır'da Modernleşme Hareketleri
Bahaeddin YEDİYILDIZ	68	700. Yılda Osmanlı'ya Bakış Sohbeti
İlber ORTAYLI		
S. Hayri BOLAY		
Nevzat KÖSOĞLU		
Mehmet SARITAŞ	88	Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişin Sosyo-Ekonomik Dinamikleri
Serdar SAĞLAM	97	Osmanlı'da Matbaanın Resmî Tarihine Dair
Nevin Güngör ERGAN	105	Prens Sabahaddin'in Osmanlı Sosyal Yapısı Üzerine Görüş ve Önerileri
Nejdet BİLGİ	117	Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında
İbrahim ŞİRİN	125	Osmanlı'nın Tüketim Toplumlaştırılması
Mustafa KESKİN	134	Osmanlı Toplumsal Hayatına Ait Tespit- ler (Kayseri ve Yöresi)

Ömer DEMİREL	140	Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi
Bahri ATA	150	Talihsiz Osmanlı Kuşları: On Yıl Geciken Telgraf ve Stratford Canning
Mustafa ÇUFALI	156	Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü
Sadettin ELİBOL	165	Osmanlı'ya Dair Bir İtiraf ve İki Metin
Bayram KODAMAN	169	Osmanlı'dan Cumhuriyete
İsmail YAKIT	174	Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislam
M. Ali ÜNAL	188	Osmanlı Hukukunun Tarihî Gelişimi ve Ulema Sınıfı
Fahri UNAN	192	Osmanlı Devletinde "Meslekî ve Teknik Eğitim" Çerçevesinde Ahîlik
M. Derviş KILINÇKAYA	198	Osmanlı Yıkılırken Türkler ve Araplar
Cemal KURNAZ	206	Osmanlı Döneminde Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri
İbrahim ŞAHİN	215	Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Modernleşme
Yunus BALCI	219	Osmanlı Aydınının Dönüşümü
Necmeddin SEFERCİOĞLU	225	Osmanlı Döneminde Kütüphaneler
İsmail GÖRKEM	229	Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri
Seyfettin SAĞLAM	238	Türk Tarihinde Depremler ve Edebiyatımıza Akisleri
Ahmet KARTAL	246	Klâsik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler
Haşim KARPUZ	267	Bir Osmanlı Yerleşmesi; Konya Şille'de Mimarlık
Hasan YÜKSEL	277	Hacı İvaz Paşa'nın Vakıfları
Hakan POYRAZ	283	Var mı, Yok mu? Osmanlı'da "Felsefe Yoktur" İddiası Üzerine...
Osman KAFADAR	296	Osmanlılarda Felsefe Eğitimi
A. İbrahim SAVAŞ	309	XVIII. Yüzyılın Büyük Âlimi Ebû Sehl Nu'mân Efendi'nin Kırım (Kefe) Günlüğü
Nazmi ÖZALP	329	Osmanlı Döneminde Türk Musikisi
Hüseyin TUNCER	335	Türk Edebiyatında Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecini Anlatan Romanlarımız
Ali BİRİNCİ	340	Osmanlı Devleti'nde Fırarîlerin Muhakemesi
Nesimi YAZICI	347	Osmanlı Dinî Hayatından Bir Kesit: Buharî Hatmi
Özbay GÜVEN	356	Osmanlı Spor Geleneginde Spor Ahlâkı ve Sporda Kural İhlallerine Karşı Alınan Yasal Önlemler
Osman GÜMÜŞCÜ	375	Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemi
Yılmaz ÖZTUNA	386	Yılmaz Öztuna'ya Osmanlı'ya Dair Beş Aktüel Sual
A. Yağmur TUNALI		
A. Nezihi TURAN	389	Aksaray'ın Asıl Kurucusu II. Kılıçarslan
Ahmet TOKSOY	394	Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Osmanlı-Erzincan İlişkileri
Yunus KOÇ	402	Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar
Sadık ERDAŞ	410	Osmanlı Dış Politikasında Bir Denge Unsuru Olarak Boğazlar
Ahmet TOKSOY	416	II. Bayezid Döneminde Osmanlı-Safevi İlişkileri
Ayten SEZER	420	Osmanlı Dönemi 'Batıcılık' Akımının Atatürk İnkılapları Üzerindeki Etkileri
Şefika KURNAZ	430	Rusya Türklerinde Kadınlarla İlgili Gelişmelerin Osmanlı Kamuoyuna Yansımaları
Sefa YÜCE	435	Yahya Kemal ve Onun Etrafındaki Dergâh Mecmuası
A. Mehmet KOCAOĞLU	464	Osmanlı'dan Cumhuriyete Uzanan Süreçte Siyasal Partilerin Fiilî ve Hukuksal Konumlarına Panoromik Bakış
Mustafa SAFRAN	485	Osmanlı Tarihi Öğretimi ve Osmanlı İmajı
M. Hulusi LEKESİZ	510	Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Osmanlı Araştırmaları
Selahattin ÖZÇELİK	514	Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve "İstiklâl Günü" Tartışmaları
Galip EKEN	518	Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair
Adnan MAHİROĞULLARI	526	XIX. Yüzyılda Sivas ve Yöresinde Misyonerlik Faaliyetleri
Ercan HAYTOĞLU	531	Osmanlı Devletinde Demokrasi Gelişimi ve Çok Partili Siyasî Hayat
Yunus ZEYREK	540	Gürcü Yazarlarının Osmanlı'ya Bakışı
A. Rıza ERDEM	548	Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Örgün Eğitimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi
Çetin AYKURT	556	Şânî-zâde Tarihi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri
	573	Türk Ocaklarından Haberler
	580	İndeks

Osmanlı Devletinde Demokrasi Gelişimi ve Çok Partili Siyasî Hayat

Ercan HAYTOĞLU*

Osmanlı Devleti'ndeki demokrasi gelişimi halkın beklentileri, toplumsal arayışları sonucunda değil, yüzyıllardan itibaren devam eden devlet yapısının ve sisteminin işlemez hale gelmesi sonucunda, Avrupa'da meydana gelen anayasal gelişmelerin bir çözüm olarak algılanmasından kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti batı karşısında yenilgi alıp toprak kaybedince, önce askeri alanda batının üstünlüğünü kabullenmeye başlamış, ardından siyasal açıdan üstünlüğünü kabul etmiştir.¹ İlk aşamada askerlik alanında yapılan yenilik hareketleri, daha sonra sosyal alanlarda² ve siyasal alanda gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Türk siyasî hayatındaki demokrasi gelişimin kökeninde, Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni fikirler yer almaktadır. Fransız İnkılabı gelişimini tamamladığında (1789-1815), milliyetçilik, laiklik, milli egemenlik, milli bağımsızlık kavramları ihtilalin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerin etkisiyle Avrupa'da büyük karışıklıklar meydana gelmiş, bunun sonucunda 1830 ve 1848 ihtilalleri gerçekleşmiş, hürriyetler büyük ölçüde artmıştır. Fransız ihtilaliyle milliyetçilik fikri de güçlenerek, hürriyet yanında milli devlet görüşü de güç kazanmıştır.³

* Yard.Doç.Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ Mustafa Yılmaz, "Sened-i İttifak'tan Demokrat Partiye Demokrasi İçin Atılan Adımlar" KÖK Araştırmalar, Cilt:1 Sayı:1 1999 s.41

² Metin Özkul, "Milli Hakimiyet, Demokrasi ve Cumhuriyet. Türk Yurdu, Cilt 18, Sayı:134 Ekim 1998 s.103

³ Ahmet Mumcu ve Diğerleri, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları No:5, Ankara 1986 s.12-13. Ercan Haytoğlu, Milli Kalkınma patisi ve Siyasî Hayatı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir-1990 s.1

Fransız İhtilalinin meydana geldiği dönemde Osmanlı Devlet yönetiminde bulunan III.Selim, Batı'nın devlet toplum ve ekonomik yapısının gelişmiş olduğunu görerek "Nizam-ı Cedid" adıyla bir ıslahat hareketinin doğmasını sağlamıştır. Batı, teokratik sistemi tasfiye ederek insan hakları sistemini getirirken, insanların hür ve eşit olmaları, bağımsızlık gibi fikirlerini güçlendirmeye çalışırken, Osmanlı Devletinde bu etkiler belirgin bir şekilde görülmemiştir. III.Selim zamanında yapılan yenilikler de toplumsal olmak-tan uzak, askeri alana yönelik bir şekilde olmuştur. Yenileşmenin askeri yenilikler üzerine kurulup, ziraat ticaret, ilim, sanat alanına dönüştürülmesi düşünülmüş ise de, inkılap hareketine karşı olan güçler tarafından Padişah III. Selim'in 1807'de çıkan ayaklanmayla öldürülmesi sonucunda, bu yenilik faaliyeti de uygulanamamıştır. Alemdar Mustafa Paşa' da III.Selim' in öldürülmesi üzerine II.Mahmut'u tahta çıkarmıştır.⁴

II.Mahmut'un istemeyerek 1808 yılında imzaladığı Sened-i İttifak, padişaha ait olan iktidarın (yasama, yürütme, yargı erklerinin) kullanılmasını ilk kez belli kayıt ve şartlara bağlayan, padişah iradesine sınır çizen önemli belgedir. 1808 yılına kadar hükümlerlik haklarını hiçbir sınır tanımadan serbestlik içinde kullanan padişahın, bundan sonra Sened-i İttifak'ta kabul edilen esaslar çerçevesinde hareket edeceğini ilanı ile önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu belge 1215 Magna Carta Libertatum'a (haklar beyannamesine) benzetilse de, halk ile padişah arasında hak ve özgürlükleri garanti altına almak isteyen bir toplumun mevcut iktidara karşı koyması sonucunda değil, padişahın yönetenler katında olmayan merkezi otoritenin zayıflaması ile varolan ayanlarla yaptığı uzlaşmanın belgesi olması sebebiyle Magna Carta Libertatum'a benzememektedir.⁵ Sened-i İttifak, II.Mahmut'un ayanların hayatları, makam ve mülkleri üzerinde garanti verirken, ayanlarında padişaha karşı sadık kalacaklarını beyan ettikleri belgedir.⁶ Kendisinde bir ayan olan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, güçlü bir otorite kurulması, devletin İstanbul

⁴Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi İzmir 1987 3.Baskı s.21-22

⁵ Fevzi Demir-Şükrü Karatepe, Anayasa Hukukuna Giriş. İzmir 1986 s.105-106

⁶ Yılmaz, a.g.m. s.41

dışında kararlarını aynı şekilde uygulanması isteği ile belgenin imzalanmasını sağlamıştır.

II.Mahmut Yeniçeri Ocağının 15 Haziran 1826'da kaldırılmasından sonra yenilik hareketlerine yönelmiş, Yeniçeri Ocağı yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adı verilen orduyu kurmuş, kıyafet alanında⁷, adliye, nüfus, posta, pasaport, karantina, Takvim-i Vekayi isimli ilk resmi gazetenin çıkarılması, eğitim kurumları ve halkın dinî inançlarına karşı eşitlik konusunda olumlu faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Güçlü bir kadroya sahip bulunmayan II.Mahmut'un yenilik çabaları yeterli görülmediğinden, bu hususta Avrupa'daki gelişmelerin izlenmesi için Fransız İhtilalinden yaklaşık yarım asır sonra Mustafa Reşit Paşa, bir ıslahat programı hazırlamak üzere İngiltere'ye gönderilmiştir.⁸

A-OSMANLI DEVLETİNDE DEMOKRASİ ARAYIŞLARI

Mustafa Reşit Paşa'nın hazırlamış olduğu ıslahat programı II. Mahmut'un ölümünden dolayı Padişah Abdülmecid döneminde Dış İşleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa tarafından padişahın buyruğu ile Gülhane Parkında 3 Kasım 1839'da ilan edilmiş ve "Gülhane Hattı Hümayunu" adını almıştır. Osmanlı Devletinde bu Hattı Hümayun ile yeni bir dönem, Tanzimat dönemi başlamıştır. Tanzimat dönemi Osmanlı devletinde anayasalı bir döneme geçişi sağlayan sürecin başlangıcı olmuştur. Tanzimat Fermanı, Padişahın sadece kişi hak ve özgürlükleri açısından değil, devlet hayatının çeşitli alanlarında yapılacak yenilikler için⁹ kendi iradesi ile iktidarını sınırladığı belgedir.¹⁰

1839 da ilan olunan Tanzimat batıya yönelişin, fikir bakımından batının etkisinin Osmanlı Devletine önemli bir yansımadır. Fransız inkılabının milli egemenlik ve bağımsızlık anlayışının bir mücadelesi olan 1830 İhtilalleri, Osmanlı Devletinde 1839 Tanzimat Fermanında kendisini göstermiştir.

Batı dünyası ile siyasi ve hukuki bir ilişki başlamış, düşünce özgürlüğü, milli egemenlik

meşrutiyet, cumhuriyet kelimeleri aydınların ilgisini çekmeye başlamıştır.¹¹ Ancak halk hakimiyeti ve cumhuriyet, fikir halinde belirli bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Batılı bir düşünüşe sahip Mustafa Reşit Paşa yaptığı ve yapmak istediği yeni reformlar yüzünden bazı kimselerin husumetini üzerine çekmiştir. Bir gün Serasker Sait Paşa, huzura çıkarak Padişah Abdülmecid'e şöyle hitap etmiştir:

"-Mustafa Reşit Paşa Cumhuriyeti ilan edecek, saltanatınız elden gidiyor. Daha ne duruyorsunuz?"

Tabii ki, o dönemde Cumhuriyetin ülkeye gelmesi zaten mümkün değildir. Gerçekte yenilikler padişah desteğinde gerçekleştirilmeye çalışıldığından hükümdarlığın haklarını kısıtlayıcı kararların alınması da mümkün olamazdı. Yenilik hareketleri Lâle Devri III.Selim ve II.Mahmut dönemlerinde yapılmaya çalışıldığında halk tarafından "gâvurlaşma" olarak görülmüş ve tepkilere yol açmıştı.

Tanzimat'ın ilanı sonrasında, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya Osmanlı Devleti üzerinde mücadeleye girmiş, Londra Antlaşmasıyla çözüm sağlanamayınca Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır. Bu savaşta, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin yanında yer alınca Ruslar güç duruma düşürülerek, etkisiz bir hale getirilmiş ve 1856 Paris Antlaşmasıyla durum normal bir hal almıştır. Osmanlı Devleti, 1839 Tanzimat Fermanı'nın uygulamadaki bazı yönlerini değiştirmek ve Avrupa Devletlerinin azınlıklar lehine yaptıkları baskılardan kurtulmak için, 1856'da Islahat Fermanı olarak adlandırılan yeni bir ferman çıkarmıştır. Bu ferman, din ayrılığı, askerî sivil bütün okullara müslüm, gayri müslimlerin eşit girmesi, yargılamaların açık yapılması, vergi hususunda düzenlemeler yapılmasını içine almıştır.¹² 1856 Islahat Fermanı 1839 Tanzimat Fermanına göre daha da genişletilmiş, devlet örgütü içinde bulunan "meclisler" vasıtasıyla halk merkezi idarenin kararlarına dilekte bulunmak kaydıyla da olsa katılım sağlamaya başlamıştır.¹³ Ancak bu ferman, diğer fermanlar gibi etkili olmamış, merkez ve taşra yönetiminde herhangi bir

⁷ Mahmut Goloğlu Demokrasiye Geçiş 1946-1950 İstanbul 1982 s.13

⁸ Aybars a.g.e s.24

⁹ Demir, Karatepe. a.g.e s.106-107

¹⁰ Yılmaz, a.g.m. s.42

¹¹ Bekir TUNAY, Atatürk ve Cumhuriyet, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt III 1986 Sayı:7. s.157

¹² Goloğlu a.g.e s.14-15

¹³ Yılmaz, a.g.m. s.42

değişiklik yapılmamıştır.¹⁴ Sonuç olarak; 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Türkler tarafından eşit görülmeyen gayri müslim tebanın müslümanlar ile aynı vatandaşlık haklarına sahip olduklarını tescil etmişlerdir.¹⁵

Padişah Abdülmecid'in ölümünden sonra Osmanlı tahtına Sultan Abdülaziz'in çıktığı dönemde Paris'te açık, İstanbul'da gizli olarak örgütlenen, içte "Yeni Osmanlılar", yurt dışında "Jön Türk" olarak bilinen, inkılapçı bir hareket başlamıştır. Bu hareket millî iradenin devlet idaresinde rol almasını ve denetlemesini istemiş, Padişahın yanında bir meclis oluşturarak meşrutî düzenin kurulmasını amaçlamıştır. Namık Kemal, Ziya ve Mithat Paşalar ile Harp Okulu öğrencileri bu fikri fiilen desteklemişlerdir.

Jön Türkler 1859-1907 yılları arasında azınlıklarında katılımıyla istibdada karşı mücadele amacıyla 17 gizli kuruluşu hayata geçirmişlerdir. 1865'de kurulan "Yeni Osmanlılar" siyasal parti olarak nitelenebilecek ilk siyasal gelişme olmuştur.¹⁶

Bu dönem Türkiye'de demokratik arayışların önem kazandığı bir süreç olarak, ilk defa demokrasinin en ileri tatbik şeklinin adı olan cumhuriyet kelimesi, bu dönemde dilimize edebiyat yolu ile girmiştir. Reşit Paşa hayranı olan Şinasi onun için "Eya ahali-i fazlın Reis-i Cumhuru" demiş, ayrıca Avrupalılık, kanun, halk, mebus, medeniyet, cumhuriyet kelimelerini cesaret ve inanç ile kullanmıştır. Namık Kemal'de halk idaresini savunan vatan ve hürriyet fikirlerini besleyen bir insan olarak karşımıza çıkmıştır. Bu şekilde tanıdığımız Namık Kemal Cumhuriyet konusunda şunları söylemiştir:

"Cumhuriyet içinde bulunduğumuz yüzyılda en çok beğenilen bir hükümet şekli haline gelmiştir. İslamlık başlangıcında bir cumhuriyetti, ne var ki, bu rejim bizde uygulanamaz. Memleketimizde böyle bir düşünce kimsenin aklına zaten gelmez. Bizim kabul edeceğimiz devlet şekli, Osmanlı hanedanı yönetiminde kurulacak ve teşrii kuvveti iera kuvvetinin elinden alacak bir meşrutî düzendir. Meşrutiyet yolu ile Avrupa

parlamentolarını taklit etmek gerekir."¹⁷ Namık Kemal hanedansız bir Osmanlı Devleti hayal edemediğinden meşrutiyeti Osmanlı Devleti için uygun bulmuş, ancak "...Bizde cumhur yapmak kimsenin aklına gelmez. Fakat yürütülmesine imkan olmamakla hak, batıl olmuş demek değildir." demekten de kendini alama-mıştır.¹⁸ Ziya Paşa'da Namık Kemal gibi Cum-huriyet fikri konusunda düşüncelerini açıklamış ve cumhuriyetin bir halk idaresi olduğunu yazmışlardır.

Bazı yazarlara göre; Osmanlı Devletinde cumhuriyet fikrini ilk ortaya atan, Ali Suavi' dir. Ali Suavi düşünceleri ile hem muhafazakarların hem de meşrutiyetçilerin tepkilerini üzerine çekmiştir. Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa, cumhuriyet ile ilgili düşüncelerini belirtmişlerse de bu fikir üzerinde fazlaca durmamışlardır. XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlı düşünürleri bu fikre fazlaca itibar etmemişlerse de Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milli egemenlik kavramının göstergesi cumhuriyet, her batılı siyasi düzene örnek ve model olmuştur.¹⁹

Osmanlı Devlet yapısı hanedan, saltanat hilafet üçgenine dayanmakta olduğundan modern anlamda özgürlük ve eşitlik sadece edebiyatta kendini göstermiştir. Aydınlar, siyasi ve askeri yetkililerde milli egemenlik fikrini devlete hakim kılmak için bir çaba göstermemişlerdir. Cumhuriyet kelimesinin Şinasi ve Namık Kemal gibi birkaç Osmanlı aydını dışında kullanılmamış olması da bunu göstermektedir.²⁰

Osmanlı Devletinde var olan yönetim yapısı karşısında Cumhuriyet düşüncesinin uygulanabilirliği olmadığı için Meşrutiyet esas hedef olmuştur. Sultan Abdülaziz'in Harp Okulu öğrencileri tarafından tahttan indirmesi ve V.Murat'ın tahta çıkarılmasıyla Meşrutiyet fikrinin fikir aşamasından uygulama aşamasına geçişi sağlanmıştır. V.Murat'ın rahatsızlığının anlaşılması ile Mithat Paşa henüz şehzade olan Abdülhamit ile görüşmüş ve V.Murat tahttan indirilerek, II.Abdülhamit tahta çıkarılmıştır.

¹⁴Muzaffer Sencer, Türkiye'nin Yönetim Yapısı İstanbul 1986 s.74

¹⁵ Özkul, a.g.m. s.103

¹⁶ Tülay Özüerman, "Türkiye'de Siyasal Partilerin Kurumsallaşması", Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II Eylül Aralık 1998.Yıl:4 Sayı:23-24 s.967

¹⁷Hamza Eroğlu, Atatürk ve Cumhuriyet, T.T.K.Ankara-1989

¹⁸Tünay, a.g.m., s.157

¹⁹Eroğlu, a.g.e. s.12-15

²⁰Tünay, a.g.m, s.157

Meşrutiyeti ilan etmek şartıyla Padişah olan II.Abdülhamit, Mithat Paşa'yı sadrazam yaparak 23 Aralık 1876' da Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası olan I.Meşrutiyet Anayasasını ilan etmiştir.²¹

I.Meşrutiyet Anayasası'na göre; Padişah yani devlet başkanı kutsal ve sorumsuz kabul edilerek, Başbakan ve bakanları seçmektedir. Kanun önünde herkesin eşitliği belirtilerek, kanunsuz vergi ve ceza olamayacağı, din ayrılığının bulunmayacağı kabul edilmektedir. Kanunları parlamento yapacak ve padişah onaylayacaktır. Parlamento iki meclisten meydana gelmekte, biri, üyeleri padişahça atanan Ayan Meclisi (Senato); diğeri ise, üyeleri her dört yılda bir halk tarafından seçilen Meclis-i Mebusan (Millet Meclisi) olacaktır. Mebuslar yani milletvekilleri düşüncelerinden ve oylarından sorumlu tutulmayacak, Seçimler gizli oy temeline dayalı olup, seçimin nasıl yapılacağı ayrı bir kanunla belirtilecektir.²²

1876 Anayasa'sı devletin merkezi idare yapısında önemli bir değişiklik yapmamış, Padişahın yetkileri sınırlanmamış, aksine geniş bir şekilde anayasal güvence altına alınmıştır.²³ I.Meşrutiyet Anayasası, Parlamente'ya dayalı bir hayatın başlamasına yol açmış ise de, siyasi partilere yer vermemiştir.²⁴

7 Mart 1877'de seçimlerin yapılmasıyla milli meclis oluşmuş, 19 Mart 1877'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan meclis, kendini kurucu meclis olarak kabul etmiştir. Meclis, seçimlerin milli iradeye dayanmasını sağlayacak seçim sistemini hazırlamaya çalışmış ve hazırladığı şekilde seçimlerin yapılması için 28 Haziran 1877'de dağılmıştır.

Onaylanan seçim kanunu ile yeni seçimler yapılmış ve yeni meclis 13 Aralık 1877'de yine İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmış²⁵ ancak Kanun'u Esasi kendisinden bekleneni vermemiş, ne hukuki, ne siyasi ne de, diplomatik alanda beklenen gerçekleşmemiştir. II.Abdülhamit, Cevdet Paşa'nın yardımıyla meşrutiyet taraftarlarını birer birer bertaraf etme yoluna

yönelmiş, Kanun-u Esasi dış devletler üzerinde de olumlu etki yapmadığı gibi İgnatyef'i güldürmüş, Lord Salisbury'yi de kızdırmıştır. Rusya Osmanlı Devletine karşı savaş açmış, Rus orduları kısa zamanda Yeşilköy'e kadar gelmiş ve sonuçta Osmanlı Devleti, Ayestefanos Antlaşmasını imzalamıştır. İngiltere'nin olaya müdahale-siyle Berlin'de Ayestefanos Antlaşmasının tadili için bir konferans toplanmış,13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasıyla, Sultan II.Abdülhamit'in yönetim süreci başlamıştır.²⁶

II.Abdülhamit'in yönetim süreci başladıktan sonra devlet politikası Avrupa devletleri arasında bir denge politikasının uygulanması şeklinde olmuştur. İngiltere, Rusya'nın İskenderun körfezine inme arzusunu ve Osmanlı Devleti'nin bu duruma engel olamayacağını görerek 1878'de Kıbrıs'ı kendi kontrolü altına almıştır. 1882'de Süveyş kanalına sahip olmak için Mısır'a yerleşmiş, Osmanlı Devleti'nin "Hasta Adam" olduğunu düşünen İngilizler, Rusya'nın Doğu Anadolu politikasına karşı Ermeni Devleti kurulması fikrini desteklemeye başlamışlardır. Düyun-u Umumiye 1881 yılında kurularak, devlet gelirleri üzerinden Osmanlı Devleti'nin borçları geri ödetilmeye başlanmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı politikaya karşı Osmanlı Devleti'nde tepki oluşmuş ve Almanya'ya yaklaşma politikasını uygulama yoluna gidilmiştir. İstanbul-Bağdat Demiryolu projesi ile İngiltere ve Almanya arasındaki çıkar çatışması doruk noktaya ulaşmıştır. Bu politikadan olumsuz etkilenen yine Osmanlı Devleti olmuştur.²⁷ 1897 Türk-Yunan Savaşında Türkler Yunanlıları büyük bir hezime uğrattıkları halde Avrupa devletlerinin müdahalesiyle savaş sona erdirilmiş, hatta savaşta üstünlüğü kendi lehine kuran Osmanlı devletine ait olan Girit'e özerklik verilerek savaşın galibi cezalandırılmıştır.

B-OSMANLI DEVLETİNDE ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ

Osmanlı Devleti'nin bu şekildeki durumunu tasvip etmeyen "Yeni Osmanlılar" adı verilen kişiler, yurt dışında, bilhassa Paris'te çalışmalar yaparak meşrutiyet idaresini yeniden kurmak için

²¹ Demir. Karatepe, a.g.e s.112

²² Goloğlu, a.g.e s.15

²³ Demir-Karatepe, a.g.e.s.112

²⁴ Yılmaz, a.g.m. s.43

²⁵ Goloğlu, a.g.e s.15

²⁶Niyasi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma İstanbul 1978 s.328-329

²⁷Aybars, a.g.e s.26-27

harekete geçmişlerdir.²⁸ İttihat ve Terakki adında 21 Mayıs 1889'da İbrahim Temo başta olmak üzere Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali, İshak Sukuti'den oluşan bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyetin ilk adı "Cemiyet-i Osmaniye İttihat ve Terakki Cemiyeti" dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli bir teşkilat olarak kurulmuş. cemiyete katılanlar cemiyetin tüm kurallarına uyacaklarına dair yemin ettirilmişlerdir.²⁹

İttihadi Osmani Cemiyeti'nin kurulduğu sıralarda Bursa Ziraat Mektebi Müdürü Ahmet Rıza Bey 1889 yılında Paris sergisini görmek amacıyla Paris'e gitmiş ve oraya yerleşerek Padişah II.Abdülhamit'e layihalar göndermeye başlamıştır. İstanbul'daki dernek bu uğraşları bilinen Ahmet Rıza Bey'i cemiyetin yurt dışı temsilciliği teklif etmiş, o da bunu kabul etmiştir. İttihat ve Terakki adı da bu görüşmeler sırasında kararlaştırılmıştır.

İttihadi Osmani Cemiyetinin en hızlı teşkilatlandığı alanlar Askeri Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye ve Bahriye olmuştur. Cemiyetin taraftarlarının sayılarının hızla artması Sultan Abdülhamit'in baskılarının artmasına yol açmıştır. Tutuklamalar sebebiyle yurt dışına kaçanların sayıları da artmıştır. Bu sırada cemiyetin adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olmuştur.³⁰

Cemiyet başkanlığı, baskılar karşısında Beyoğlu Mevlevi Tekkesi Şeyhinin de yardımıyla Velaht Reşat Efendi ile ilişki kurmuş ve 1897 ortalarında Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi hazırlığını yapmıştır. Bu girişim Sultan Abdülhamit tarafından öğrenilmiş ve bu oluşumun içinde bulunanlar Trablus, Fizan, Akka gibi yerlere sürülmüşlerdir. Cemiyet üyelerinin bir kısmında yurt dışına çıkmak durumunda kalmışlardır.³¹ Ülke içindeki hareketin etkisiz hale getirilmesi ile Sultan Abdülhamit yurt dışına yönelmiş ve Serhafiye Ahmet Celaleddin Paşa'yı cemiyet üyelerinin iknası için görevlendirmiştir. Bu ikna faaliyeti başarılı olmuş Mizancı Murat bey olmak üzere birçok üyenin yurda dönmesi sağlanmıştı.

Bu dönüş bir kez daha örgütün çözülmesine yol açmıştır. Sultan Abdülhamit özellikle yayın yoluyla etkili olanları etkisiz hale getirdiği gibi yurt içindeki üyelerinde etkisiz hale getirilmesi çalışmalarını sürdürmüştür.³²

Prens Sabahattin Jön Türkleri toparlama gayretine girmiş ve düzenlediği 4-9 Şubat 1902 tarihli Paris'teki kongrede Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için askeri güçlerin ve yabancı devletlerin müdahalesinin gereğine dikkat çekmiştir. Yabancı devletlerin müdahalesinin gerekliliği kongreyi ikiye ayırmış, kongre bir karar alınmadan dağılmıştır. Ahmet Rıza Beyin temsil ettiği grup kongre sonrası ilk olarak, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"ne dönüştürerek Mısır'da "Şurayı Ümmet" gazetesinin yayınlanmasına, müdahaleciler ise "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti"ni kurarak "Terakki" gazetesinin yayınına başlamışlardır. Bu yol ayrımı Türk siyasal yaşamı üzerinde de etkili olmuş ve sonra kurulan siyasal partilerde bile bu iki gruptan birinin kısmi izlerini görmek mümkün olmuştur.³³

Ülke içerisinde ve dışarısında II.Abdülhamit yönetimine karşı tepkiler artmaya başlamış ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinden başka, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti³⁴, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından 1906 da Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti³⁵, 1907'de Mısır'da Cemiyeti Ahdiyyeti İslamiye ve İstanbul'da da Selamet-i Umumiye cemiyetleri kurulmuştur. ³⁶Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Paris'teki Terakki ve İttihat

³²Kabasakal, a.g.e., s.32

³³Kabasakal, a.g.e., s.32-33, Özüerman, a.g.m. s.968

³⁴ Cemiyet Eylül 1906'da Selanik'te Askeri Rüstiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, Rüstiye'nin Fransızca öğretmeni Naki Bey, Rahmi Bey, Üçüncü Ordu Müşirlik Yaveri Kazım Nami Bey(Duru), İsmail Hakkı Baha Bey(Pars), Yüzbaşı Edip Servet (Tör), İsmail Canbulat Bey, Ömer Naci Bey, Talat (Paşa) ve Mithat Şükrü (Bleda)'nın katıldıkları toplantıda kurulmuştur. Kabasakal, a.g.e. s.36 Bkz.Fethi Tevetoğlu, Ömer Naci Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları:817, Türk Büyükleri Dizisi:45 Ankara 1987 s.69-73

³⁵ Cemiyeti kurduktan sonra Selanik'e gelen Mustafa Kemal Selanik'te derneğin bir kolunu oluşturmaya çalışmış, Selanik şubesi kurulduktan sonra Yafa'ya dönmüştür. Bir süre sonra iki dernek birleşmiştir. Kabasakal, a.g.e., s.36-37

³⁶Goloğlu a.g.e s.16

²⁸Goloğlu a.g.e s.16

²⁹Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi Cilt VIII Ankara 1983 s.514. Mehmet Kabasakal, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960 Tekin yayınevi 1991, s.24-25

³⁰Kabasakal, a.g.e. s.26-27

³¹Kabasakal, a.g.e., s.28

Cemiyeti ile 27 Eylül 1907 de resmen birleşmiştir.³⁷

Osmanlı Devleti 1908 yılına gelindiğinde, içte ve dışta güçlü bir durumda değildir. Hükümete karşı da giderek artan bir tepki vardı. Bu tepkinin belirgin olarak ortaya çıkışı Kolağası Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkmasıyla kendini göstermiştir. Niyazi Bey halkı da hükümete karşı ayaklanmaya davet etmiştir. Binbaşı İnebolulu Enver Bey de bu sırada Makedonya'da harekete geçmiştir.³⁸ Binbaşı Vehip Bey Manastır'da İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyeti ilan ettiğini açıklamıştır.³⁹ Selanik'teki avcı taburlarının İstanbul'a doğru harekete geçtiğinin duyulmasıyla II.Abdülhamit 23 Temmuz1908 de II.Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bu nedenle 1877 de çıkan seçim kanunu tekrar gündeme gelmiş, "Milletvekilleri Seçimi Geçici Kanunu" adı altında yayımlanmış ve sadrazamlığa da Sait Paşa getirilmiştir.⁴⁰ Kanuni Esasi'nin ikinci kez ilanı doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır ve Selanik merkezlerinin eseri olmuştur.⁴¹

1908 yılına kadar Osmanlı devletinde "plüralist, diyalogcu ve açık siyasi hayat" a rastlanmamıştır.⁴² II.Meşrutiyet modern çağın siyasi gelişmelerini Osmanlı siyasi hayatına kazandırmıştır. Kişi hak ve özgürlüklerini ön plana alan demokratikleşmenin ve parlamenterizmin siyasi düzeni kurulmuştur.⁴³ Müslüman olmayan unsurların kurdukları ihtilalci dernekler ile Jön Türklerin hareketleri görülmüştür. ⁴⁴ Meşrutiyetin ilanı ile birçok gizli cemiyet açığa çıkmışlarsa da

ayrı siyaset güttükleri ve ortak bir liderlerinin bulunmadığı görülmüştür. Meşrutiyetin ilk günlerinden itibaren Selanik merkezi İstanbul'a gelmiş ve hükümetin kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu arada yurt dışındaki hürriyetçilerde Türkiye'ye dönerek çalışmalara başlamışlardır. Bu derneklerden biri olan "Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi ve Meşrutiyet Cemiyeti" karşılıklı görüşmelerden sonra 22 Ağustos 1908'de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı ad altında birleşmiştir. ⁴⁵

1908 yılı Kasım sonu ile Aralık başında seçimler yapılmış, seçimlerden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti "Fırka" adını almıştır. Seçimlerde İttihat ve Terakki 160 Türk ve 60 Arap milletvekilini meclise girmiş, meclise giren diğer milletvekillerinin sayıları ise 27 Arnavut, 26 Rum, 4 Ermeni, 10 Slav, 4 Musevi olmuştur. 17 Aralık 1908 de açılan mecliste İttihat ve Terakki, hükümeti kurma görevini üzerine almamış, Padişah üzerine baskı yaparak Ayan meclisinden istemediği kişileri çıkarttırmıştır.⁴⁶ II.Meşrutiyetin ilanı ile genç ve tecrübesiz, belirli bir disipline sahip olmayan İttihat ve Terakki'ciler iktidarı değil, iktidarı denetlemeyi tercih etmişlerdir.⁴⁷ II.Meşrutiyet'in ilanı ile basın, devletin içinde bulunduğu durumu takdir etmeyerek hissi düşüncelerle şöhret ve çıkar sağlamak yönüne gidince halk arasında klikler ve düşmanlıklar oluşmuştur. Bu durum II.Meşrutiyet Meclisi'ne sıçramış, partiler arasında çekişmeler artmış ve milli hakimiyet düşüncesinin geliştirilmesine çalışılacak iken baskı ve düşmanlıklar ön plana geçirilmiştir.⁴⁸

İttihat ve Terakki'nin saraya karşı mücadelesi boyunca desteklenmesine karşın, bu rejime son verilince İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet artmış, memnun olmayanlar muhalefete geçmişler, harekette parçalanmalar kaçınılmaz hale gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 18 Ekim'de Selanik gizli kongresi toplanmadan, 1908 Eylül'ünde cemiyetten tatmin olmayıp resmen

³⁷Kabasakal, a.g.e., s.39

³⁸Goloğlu a.g.e s.16

³⁹Aybars a.g.e s.35-36

⁴⁰Goloğlu a.g.e s.16. İhsan Süreyya Sırma bu hususta "...1908'de Sultan Abdülhamid, kendisine sunulan II.Meşrutiyet sistemini kabul edip, Meclis-i Mebusan'ın kurulmasına yardımcı oldu..." demektedir. İhsan Süreyya Sırma. "Türkiye'de Demokratikleşme Hareketinin bir Panoraması". Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II Eylül Aralık 1998.Yıl:4 Sayı:23-24 s.1194

⁴¹Kabasakal, a.g.e., s.35

⁴²Özüerman, a.g.m. s.966

⁴³ Ercan Haytoğlu, Millet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960) Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir 1994 s.4. Haytoğlu, a.g.t. (Yüksek Lisans) s.7

⁴⁴Kabasakal, a.g.e., s.23

⁴⁵Kabasakal, a.g.e., s.45-46

⁴⁶Aybars a.g.e s.36

⁴⁷ Yılmaz, a.g.m. s.43

⁴⁸ Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım,(1908-1913) Sadeleştiren:Ziyaeddin Engin, Tercüman 1001 Temel Eser İstanbul 1978 s.53

ayrılan bir grup Osmanlı Ahrar Fırkası'na geçmişlerdir.⁴⁹

II.Meşrutiyet devresi çok partili siyasi hayatın kurulmasında etkili olduğu gibi partiler arasındaki siyasi mücadele ve baskıların doğmasına da sebep olmuştur. İttihat ve Terakki adındaki cemiyetin parti haline gelmesi, 31 Mart Olayı ile birlikte iktidarı elde etmeye yönelik hareketleri artırarak baskıya dönüştürmüş, karşısında henüz yeni olan siyasi hayatın İttihat ve Terakki'ye karşı birleşerek güçlü bir muhalefet meydana getirmesine neden olmuştur.

İttihad ve Terakki'nin yenilikçi tutumu ve bu yönde uygulamaları gelenekçi çevrilerin tepkisini çekmiş ve Bu dönemde kurulan "İttihadi Muhammedi Fırkası"nın hedefi haline gelmesine yol açmıştır.

7 Nisan'da Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin İstanbul'da Galata köprüsünde öldürülmesinin sorumlusu haline getirilen İttihad ve Terakki Cemiyetine karşı 5 Nisan'da kurulan "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"nin tahrikleriyle 12-13 Nisan gecesi avcı ve piyade birliklerinin isyanı başladı. Bu ayaklanmaya karşı Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında Mustafa kemal'in kurmay başkanı olduğu "Hürriyet Ordusu" 23 Nisan'da ulaştıkları İstanbul'u birgün sonra kontrol altına alabildi.

31 Mart Olayı ile İttihad ve Terakki yalnızca perde arkasından hükümet denetlemenin sakıncalarını görmüş ve fiilen hükümette görev almanın daha iyi olacağı kararına varmıştır. Bu aşamada Sultan Abdülhamit'in halli, Sultan Mehmet Reşad'ın tahta getirilmesi gerçekleşmiştir.⁵⁰ 1909 yılında II.Meşrutiyet Anayasası'nda (Kanun-u Esasi) padişahın yasama ve yürütme üzerinde yetkileri sınırlandırılmış, yürütme yasamaya karşı sorumlu hale getirilmeye çalışılmış, meclisin kapatılması güçleştirilmeye çalışılmıştır. Parlamenter sisteme yönelik adımlar atılırken, kişi hak ve özgürlükleri, basın hürriyeti, toplantı ve dernek kurma hakları da ihmal edilmemiş, idari ve adli alanda önemli gelişmeler sağlanmıştır.⁵¹

İttihat ve Terakki'nin bu faaliyetlerinden vazgeçmemesinin tabii sonucu olarak ortaya çıkan

muhalefet, 1911 yılında organize olmuş, bu şekilde 21 Kasım 1911'de "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" adıyla siyasi arenadaki yerini almıştır.⁵² 1911 den sonra partiler arasındaki siyasi mücadeleler şiddetini arttırmıştır. Halaskar Zabitan grubunun kurulması, İttihat ve Terakki partisinin muhalefet tarafından iktidardan uzaklaştırılması, İttihat ve Terakki'yi demokratik yoldan çıkarmış, Bab-ı Ali baskını (1913) ile iktidarı ele geçiren İttihad ve Terakki, Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucunda öldürülmesiyle muhalefeti etkisiz hale getirmiştir.⁵³ 23 Ocak 1913'te gerçekleştirilen "Bab-ı Ali Baskını" ile İttihad ve Terakki Cemiyeti bu tarihten 1918 yılına kadar sürecek tek parti diktatörlüğün yönelmıştır.⁵⁴

I.Dünya Savaşı'nın bu arada başlamasıyla siyasi parti mücadelesinin olumsuzlukları göz önünde tutularak çok partili siyasi hayat tatil edilmiş, yalnız İttihat ve Terakki partisinin hakimiyeti 1918 yılı sonuna kadar devam etmiştir. İttihat ve Terakki partisinin siyasi hakimiyeti 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla son bulmuştur.⁵⁵

II.Meşrutiyet'in ilanı ile bir hürriyet devrinin açıldığı siyasi ve hukukî açıdan çekilen bütün sıkıntıların sona erdiği düşünülürken, II.Meşrutiyet, kendisinden beklenenlerin tamamını vermekten uzak kalmış, ne gerçek hürriyeti getirebilmiş ne de baskıyı yok edebilmiştir.⁵⁶ İttihad ve Terakki Fırkası çok partili hayatın kurulması ve gelişmesi yolunda önemli adımların atılmasını sağlamış, Osmanlı siyasi hayatına damgasını vurmuştur.⁵⁷ İttihat ve Terakki döneminde siyaset üzerinde ordu her zaman etkili olmuştur.⁵⁸

Meşrutiyetin ilanı ile gönüllerin coştığı bir süreçte Avrupa ve Balkan devletlerinin doğrudan tepkisi, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'in Yunanistan'a katılması şeklinde olmuştur.

⁵² Lewis, a.g.e. s.220, Haytoğlu, a.g.t (Doktora) s.4

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952 İstanbul 1952 s.75

⁵⁴ Özüerman, a.g.m. s.968, Kabasakal, a.g.e. s.54

⁵⁵ Tunaya, Siyasi Partiler s.75

⁵⁶ Tunaya, Siyasal Partiler s.3 Haytoğlu, a.g.t (Yüksek Lisans) s.8

⁵⁷ Haytoğlu, a.g.t.(Doktora) s.4

⁵⁸ Yılmaz, a.g.m.s.44

⁴⁹ Kabasakal, a.g.e., s.47

⁵⁰ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çeviren:Metin Kıratlı, 3.Baskı, T.T.K. Ankara 1988 s.215-216

⁵¹ Yılmaz, a.g.m. s.43

Bu durum Türk milleti açısından saldırı ve ihanet olarak algılanmış, bu saldırı ve ihanetler son bulmayıp 1911 de İtalyan'ların Trablusgarb'a, 1912'de Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarına saldırısı şeklinde devam etmiştir.⁵⁹

B-MÜTAREKE VE MÜTAREKE SONRASI GELİŞMELER

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile başlayan devre "Hasta Adam" olarak son anlarını yaşayan Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da millî Türk devletinin ortaya çıkmasına zemin hazırlaması açısından son derece önemli bir dönemdir.⁶⁰

Mütareke dönemi, siyasi parti ve teşkilatların çok fazla olduğu, İttihat ve Terakkinin baskısı ile faaliyet gösteremeyen siyasi teşekküllerin tekrar canlandığı, yeni siyasi partilerin kurulduğu bir dönem olmuştur. Bu kadar fazla siyasi partinin meclis dışında doğmuş olması, ayrıca faaliyetini sürdürmesi şaşırtıcıdır. Siyasi cemiyetlerin toplamı 33 adete ulaşmıştır. Bu siyasi cemiyetlerin büyük çoğunluğu İstanbul hükûmetine taraftar olarak siyasi yaşantılarını devam ettirmişlerdir.⁶¹

İttihat ve Terakki Fırkası'nın liderleri olan Enver, Talat ve Cemal Paşaların Mondros Mütarekesinden sonra yurt dışına çıkmaları ile İttihat ve Terakki Fırkası 14-19 Kasım 1918 tarihleri arasında kongre yaparak kendi kendini fesh etmiştir. Bu kongrede siyasi sabıkası bulunmayan İttihatçılar tarafından "Teceddüt Fırkası" kurulmasına karar verilmiştir. İttihatçılık bu dönem ve sonrasında muhaliflerin hedefi olmaya devam edece, millî mücadeleye destek verenler ve katılanlar "ittihatçılık"la suçlanacaklardır.⁶²

1918-1919 yıllarında İstanbul'da kurulan siyasi örgütlerin başlıcaları Radikal Avam Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Selamet-i Amme heyeti, Teceddüd Fırkası, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Milli Kongre, Ahali İktisat Fırkası, Selamet-i Osmaniye Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Vahdet-i Milliye Heyeti, Kürdistan Teali

Cemiyeti, Milli Ahrar Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Osmanlı İlayı Vatan Cemiyeti, Milli Türk Fırkası, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Nigehban Cemiyeti Askeriyesi, Osmanlı Mesai Fırkası, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Mağdurini Siyasiye Teavun Cemiyeti, Teali İslam Cemiyeti, Türkiye Sosyalist Fırkası'dır.⁶³

I.Dünya Savaşının bitiminden sonra İttihat ve Terakki yönetiminin son bulmasıyla İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidara gelmiş, Trakya'da Paşaeli, Erzurum'da Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u 'Millîye',... Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk... İstanbul'da Trabzon ve Havalisi Ademi Merkezîyet... Diyarbakır'da Kürt Teali...ve diğer cemiyetler,1919 yılında da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.⁶⁴ 1920 yılında Amele Fırkası ve Türkiye Zürra Fırkası, 1921 yılında Tarik-i Salah İstanbul'da ve Şarkı Karip Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti İzmir'de kurulmuştur. 1922 yılında İstanbul'da Müstakil Sosyalist Fırkası'da kurulmuştur.

1919 yılında kurulan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" nizamnamesine göre; Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir örgüttür. Hatta ayrı ayrı müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin "ittihat ve ittifakıyla" meydana geldiği belirtilmekle ve kaza-liva yönetim kurullarıyla bağımsız liva-vilayet merkez kurulları örgütün genel kuruluşu içinde gösterilmekle birlikte gerçekte tek bir dernek değil, bir dernekler federasyonudur.⁶⁵ "Ayrıca Merkezi İstanbul'da bulunan, Anadolu'nun değişik bölgelerinde şubeleri bulunan müdafaa-i hukuk cemiyetleri bulunuyordu. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milli Cemiyeti gibi...Sivas kongresine kadar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında, birbirinden ayrı faaliyet gösteren bu cemiyetler, Sivas kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulması ile birlikte etkin bir faaliyet içine girerek

⁵⁹ Lewis, a.g.e s.213

⁶⁰ Tunaya. Siyasi Partiler, s.399

⁶¹ Tunaya. Siyasi Partiler s.404

⁶² Sabahattin Selek. Anadolu İhtilali Cilt:1 İstanbul, 1987 s.89

⁶³ Kabasakal, a.g.e. s.77-78

⁶⁴ Selime Seden Türkiye'de Demokrasi İstanbul 1946 s.51-52

⁶⁵ Mete Tunçay, Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) Ankara 1988 s.28-29

bir "baskı grubu" olarak göze çarpmıştır. İstanbul'da Damat Ferit Paşa hükümetinin yıkılması ve yerine Ali Rıza Paşa'nın Kuvayı Milliye ile işbirliğinden yana olduğu bilinmesine rağmen, yeni hükümeti kurması görevinin verilmesi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir başarısı olarak kabul edilmiştir.⁶⁶

1919 yılında Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış, seçimlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri büyük bir başarı sağlayamamıştır. Bu başarısızlığın sebebi, seçilen üyelerle Meclis açılmadan önce gerekli görüşmelerin tam olarak yapılamamasıdır. 19 Ocak 1920 de Meclis-i Mebusan'ın açılması ile oluşturulması istenen "Müdafaa-i Hukuk Grubu" oluşturulamamıştır. Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Şubat ayı başında "Felah-ı Vatan İttifakı" adı altında 88 kişiden oluşan bir grup kurulmuştur. Bu grup, hedef doğrultusunda ilerleyerek, meclisin gizli oturumunun yapıldığı 28 Ocak 1920 de Misak-ı Milli'nin kabul edilmesiyle kurulmuştur.⁶⁷ İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeden önce, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin tutuklanacağı haberleri duyulmuş, Mustafa Kemal Paşa tarafından kendilerine gerekli uyarılar yapılmıştır. Uyarılara gereken ilgiyi göster-meyen Rauf Bey ve bazı arkadaşları tutuk-lanarak Malta adasına sürgüne gönderilmiştir. İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgali ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması Mustafa Kemal Paşa'ya tarihi bir fırsat vermiştir. Bu fırsatı kullanan Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisini açmak için çalışmalarına başlamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde görülen demokrasi gelişmeleri, tabandan gelen bir baskının sonucu olmayıp, devletin içinde bulunduğu çöküntü sürecinden kurtulması için batıya yakınlaşması, batılı düşünceye sahip bir neslin yetişmesi ve onların zorlaması ile meydana gelmiştir. Batılı düşüncelerin etkisinde kalan Osmanlı aydınlarının, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve ekonomik yapısı ile yakından ilgilenen batı ülkelerin desteklerini aldıklarını göstermektedir. Batılı düşünceler ve batı ülkelerinin desteği Osmanlı devletindeki demokrasi gelişiminin motor gücünü oluşturmuştur.

⁶⁶Tuncay a.g.e s.32

⁶⁷Tunçay a.g.e s.39

Siyasi partiler kendileri için demokratik bir ortam bulunduğu ancak kendilerinden beklenen tüm fonksiyonlarını yerine getirebilirler. 1789 Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı, hürriyet ve halk idaresi fikirleri Osmanlı Devletinde etkisini göstererek, padişahların şahsi ve keyfi yönetimlerine karşı hürriyetçi fikirlerin, Tanzimat Fermanı'yla birlikte ülke içinde ve dışında teşkilatlanmasını doğurmuştur. Kurulan teşkilatlar açık bir şekilde faaliyet göstermeyerek gizli olarak çalışmayı tercih etmişlerdir. Hürriyetçi fikirlerin Osmanlı Devleti'ni içeriden ve dışarıdan etki altına aldığını söylemiştik. Ülke dışında çalışmalarını sürdüren Jön Türkler daha aktif bir politika izleme yoluna gitmişlerdir. 1923 Kanun-u Esasi'sine rağmen I. Meşrutiyetin ilanı ile Jön Türklerin faaliyeti içerideki hürriyetçiler ile aynı yolda ilerlemeye başlayarak birbirlerine bağlanmalarını meydana getirmiştir. Bu durumda gerçekleştirilmek istenen siyasî amaç, Osmanlı Devletinde mutlakiyete son vererek meşrutî idare yolu ile hürriyeti getirmek, baskı devrine son vermek olmuştur. Bu amacın gerçekleşmesi ile Osmanlı Devleti'nin siyasî ve hukukî açıdan çağdaş uygarlık seviyesine yükselmesi arzu edilmiştir.⁶⁸

Ülkenin II. Meşrutiyetin ilanından sonra Batı'yı taklit eder duruma geldiği, bunun da siyasî sosyal ve ekonomik pek çok değişikliklere sebep olarak, zaman zaman artan baskılarla batının oluşturduğu demokratik yapıyı aynen alma şeklinde ortaya çıktığı görülmüştür. Padişah II. Abdülhamit'in şahsi yönetim devresinden sonra hürriyetin getirdiği hava ülkeyi sarmıştır. Bunun sonucu olarak değişik fikirleri savunan pek çok sayıda siyasi cemiyet ve parti kurulmuştur. Türk tarihinde bu kadar siyasi partinin kurulması ilk defa görülmüştür.⁶⁹ 23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren bir çoğulculuk ortaya çıkmış, meşrutî idare "Hürriyetin İlanı" adı altında tesis edilmiştir.1908 yılı çok partili siyasi hayatın da başlangıcı olmuştur.⁷⁰ Çok partili siyasi hayatla birlikte demokratik alandaki çalışmalar giderek artmış ve güç kazanmıştır. □

⁶⁸Tunaya, a.g.es.74-75

⁶⁹Tunaya, a.g.e s.75, Kabasakal, a.g.e, s.23

⁷⁰Tunaya Siyasal Partiler Cilt I İstanbul Kasım 1984 s.3